Komu patří Antarktida?

Nikomu. A vlastně všem. Na její vlastnictví si dělala (a občas dosud dělá) zálusk celá řada zemí, někdy i s protichůdnými zájmy, ale tzv. washingtonská smlouva (správně The Antarctic Treaty), podepsaná v roce 1959, učinila – aspoň pro signatářské země – všechny nároky bezpředmětnými. V roce 1991 k ní byl připojen ještě tzv. madridský protokol, upravující otázky ochrany životního prostředí, mj. zakazující těžbu nerostných surovin. V roce 1962 se k washingtonské smlouvě přidalo i Československo (po rozpadu federace Česká republika v roce 1993 příslušné závazky převzala). Na přijetí madridského protokolu jsme si počkali ještě déle – náš parlament jej schválil až v srpnu 2003.

Objevování jihopolárních končin

Jižní kontinent zůstával jednou z posledních hádanek na mapě světa. Poprvé o jeho existenci mluvil již řecký geograf Strabón († asi 25 n. l.), který se domníval, že masivní pevniny na severní polokouli musí mít svůj jižní protějšek. Od 16. stol. se pak začala jižní pevnina – „Terra Australis" – objevovat i na mapách. Slavný Abraham Ortelius se na své mapě z roku 1570 domníval, že jejím výběžkem je Magalhães objevená Ohňová země. Pedro Fernandez de Quiros v r. 1605 objevil jižní pevninu, kterou nazval Zemí svatého Ducha – Espiritu Santo (že to je malý ostrov v dnešním Vanuatu, netušil). Zakrátko se objev dostavil: to když nizozemští plavci Willem Janszoon a Dirk Hartog objevili pobřeží dnešní Austrálie. Jenže Abel Tasman v letech 1642–43 zjistil svou plavbou, že je podstatně menší.

Ameriku objevil Ital ve španělských službách, Austrálii Nizozemci. Jižní pevninu musí objevit Angličan! Tak se rozhodly britské úřady v polovině 18. stol. K objevení kontinentu byl vyzván úspěšný kapitán James Cook: v l. 1772–75 obeplul pobřeží cca po 60° j. š. (na jednom místě pronikl dokonce až na 71°14' j. š.), na mapu zanesl názvy jako Jižní Georgia a Jižní Sandwichovy ostrovy, ale samotnou pevninu neobjevil. To se zdařilo až 28. ledna 1820 dvojici ruských kapitánů, Fadději Belingshausenovi (též Fabian Gottlieb B. – národností Němec z dnes estonského ostrova Saaremaa) na lodi Vostok a Michailu Lazarevovi s lodí Mirnyj.

Během 19. století ještě do Antarktidy směřovala celá řada vědeckých expedic v čele s badateli zvučných jmen (J. C. Ross, Dumont d'Urville), v té době ale bylo na mapě světa ještě co „porcovat" a zájem koloniálních mocností se upíral jinam. Novodobí conquistadoři typu Stanleyho či Wissmanna postupně rozdělili Afriku, větší část Asie či Oceánii. Na počátku 20. stol. už ale byl celý svět rozebrán. Zbývala – Antarktida.

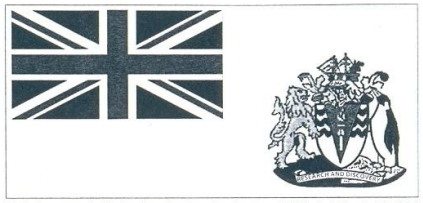

Jediným antarktickým územím, které má svou oficiální vlajku, je Britské antarktické území.

Prvními, kdo se ohlásili s nároky na část antarktické pevniny, byli Britové. Výpravy Scotta, Shackletona i dalších postupně odhalovaly tajemství nejjižnějšího světadílu; úředníci Jeho Veličenstva zatím prohlásili v roce 1908 za britské území Antarktidu mezi 20° z. d. a 80° z. d. Nedlouho nato ale Amundsen porazil Scotta v závodě o jižní pól. V r. 1923 si z Britů vzal příklad Nový Zéland a zřídil na opačné straně kontinentu tzv. Rossovu dependenci. Následovala – s poměrně skromným nárokem na pouhou šedesátinu jižního kontinentu – Francie (1927), pak Austrálie (1936), r. 1939 nacistické Německo a také Norsko a ještě o rok později oba jihoamerické státy přiléhající k Antarktidě – Argentina a Chile.

Územní nároky vyplývající z těchto jednostranných aktů se samozřejmě aspoň zčásti, překrývaly (viz tabulka). Především vztahy mezi Británií a jihoamerickými republikami hrozily přerůst ve válečný konflikt (nejžhavější byla situace v r. 1947) a všechny armády podnikaly v polárních oblastech „taktická cvičení". Další mocnosti, včetně USA, se ovšem nedaly zahanbit – poslední expedice admirála Byrda, jíž se účastnily 4000 vojáků, také nebyla jen vědeckou. V 50. letech, pro nás spíše temných, se v Antarktidě naopak začalo „blýskat na lepší časy". Z iniciativy WMO (Světové meteorologické organizace) se v letech 1957–58 konal Mezinárodní geofyzikální rok, v jehož rámci bádali v Antarktidě vědci z více než šesti desítek zemí. Dvanáct nejvýznamnějších (Argentina, Austrálie, Belgie, Chile, Jihoafrická unie, Francie, Japonsko, Norsko, Nový Zéland, USA, Sovětský svaz a Velká Británie)

Z Antarktidy je domů vždycky daleko. Foto: H. Adámek

Sektor	Od	Do	Vyhlášen	Poznámka
argentinský	25° z. d.	74° z. d.	1940	oficiálně součást státu Ohňová země, Antarktida a ostrovy jižního Atlantiku
australský	45° v. d.	160° v. d.	1936	(mimo 136° v. d. až 142° v. d.)
britský	20° z. d.	80° z. d.	1908	
francouzský (Adélina země)	136° v. d.	142° v. d.	1927	součást většího celku – Francouzská jižní a antarktická území
chilský	53° z. d.	90° z. d.	1940	součást regionu Magellanes a chilská Antarktida
norský (Země královny Maud)	20° v. d.	45° v. d.	1939	Ostrov Petra I. je norským výsostným územím a smlouva o Antarktidě se na něj nevztahuje
novozélandský (Rossova dependence)	160° v. d.	150° z. d.	1923	
Ostatní zábory:				
německý (Nové Švábsko)	10° z. d.	20° v. d.	1939	po druhé světové válce zrušen
brazilský	28° z. d.	53° z. d.	1986	proklamace bez právní účinnosti

pak iniciovalo sjednání tzv. smlouvy o Antarktidě (nazývané též, podle místa podpisu, washingtonská smlouva) z 1. 12. 1959, která postavení Antarktidy institucionalizovala až do dnešních dnů. Později k tomu přibyly ještě další smlouvy – o tuleních (1972), o mořské fauně (1980), o dobývání nerostných zdrojů (1988 – nikdy ovšem nevstoupila v platnost) a konečně o ochraně životního prostředí, tzv. madridský protokol, z r. 1991 (v platnost vstoupil 14. 1. 1998). Jinou smlouvou je řešena i otázka lovu velryb, resp. jeho úplný zákaz (od r. 1994).

Co definuje smlouva o Antarktidě?

Washingtonská smlouva určuje především politické postavení nejjižnějšího kontinentu. Podle ní je území jižně od 60° j. š. mezinárodní, tedy nepatří žádnému státu; výše zmiňované územní nároky z let 1908–40 (samozřejmě s výjimkou Německa) ale nebyly zrušeny, ale jen zmrazeny a po dobu platnosti smlouvy nesmějí být vznášeny žádné nové.

Antarktida má sloužit svobodnému vědeckému výzkumu. Je v ní zakázána jakákoliv vojenská činnost, stejně jako ukládání radioaktivních materiálů či provádění jaderných výbuchů. Madridský protokol navíc silně omezil i hospodářskou činnost na ledovém kontinentu, mj. prakticky zakázal těžbu nerostných surovin.

Rozhodování o Antarktidě má v pravomoci mezinárodní fórum (Antarctic Treaty Consultative Meeting, ATCM), postupně institucionalizované, v němž jsou zastoupeny původní signatářské země (nástupnickou zemí za Sovětský svaz se stalo koncem roku 1991 Rusko) a několik dalších států. Těchto zemí s tzv. konzultativním statutem je celkem 26 a praktické rozhodování o všech záležitostech Antarktidy je v jejich rukou. Další signatářské země (včetně naší republiky) bez statutu mají aspoň kontrolní pravomoc. Snahy některých dalších států o změnu antarktické smlouvy zatím vyšly naprázdno, neboť o tom, kdo patří do „elitního klubu", rozhodují země s konzultativním statutem samy. Teoreticky je možné stát se „konzultativní stranou" poté, co země bude v Antarktidě provádět rozsáhlý vědecký výzkum – a přitom bude signatářem smlouvy i jejích dodatků.

Antarktida je „kontinentem vědy". Smluvní strany se zavázaly, že budou provádět vědecký výzkum, spolupracovat mezi sebou, vyměňovat si vědecké pracovníky i výsledky bádání. Všechny stanice jsou přístupné také oficiálně jmenovaným pozorovatelům ze všech signatářských zemí.

A konečně, Antarktida je také jedinou velkou přírodní rezervací. Veškeré, byť nepočetné flóře a fauně je zajištěna maximální možná ochrana. Přísná pravidla platí i pro hospodaření s odpady, dovoz a vývoz živočichů nebo jejich částí či znečišťování moří.

My a Antarktida

Prvním Čechem, který vstoupil na ledový kontinent, byl v roce 1929 geograf a polárník Václav Vojtěch (1901–1932), který se účastnil expedice amerického pilota Richarda Byrda jako pomocný topič. (Ve stejné výpravě byl i naturalizovaný Američan Viktor H. Czegka, rodák z Hluchova na Prostějovsku.) Od 50. let se Češi vydávali na jižní pevninu v rámci sovětských (Antonín Mrkos, Oldřich Kostka) i amerických (Josef Sekyra) výprav; prvním Čechem na jižní točně byl ale v r. 1961 v USA žijící Josef Sedláček (Sedlacek, 1913–1993), rodák z pošumavské Poleňky. V poslední době se staly návštěvy v Antarktidě častějšími, i díky existenci více či méně komerčních společností, schopných dostat zájemce za úplatu prakticky kamkoliv. Zásluhou prof. Pavla Proška z brněnské univerzity se od 90. let v Antarktidě rozběhl i český vědecký program, jehož cílem je zřízení vědecké stanice na ostrově Krále Jiřího v souostroví Jižní Shetlandy.

Přesné podmínky našeho vztahu k Antarktidě definuje zákon o Antarktidě, přijatý v roce 2003. Ten transformuje do našeho právního řádu hlavní ustanovení smlouvy o Antarktidě a madridského protokolu a legislativně vymezuje i pravidla pro chování českých fyzických a právnických osob v Antarktidě. Stanovuje, ke kterým činnostem na ledovém kontinentu je třeba ohlášení, ke kterým povolení, ale také např. ukládá povinnost posouzení vlivů na životní prostředí (tzv. EIA) při většině plánovaných činností. Státním orgánem, který má antarktickou problematiku na starosti, je pak Ministerstvo životního prostředí ČR.

Jiří Martinek, Kartografie Praha, a. s.
martinek@kartografie.cz

LITERATURA:

Zákon č. 276/2003 Sb.
MARTÍNEK, J., MARTÍNEK, M. (2003): Kdo byl kdo – světoví cestovatelé a mořeplavci. LIBRI, 552 s.
VÍCHA, O. (2003a): Antarktické právo – mezinárodněprávní a vnitrostátní aspekty ochrany životního prostředí Antarktidy. In: Časopis České právo životního prostředí, 9, č. 3.
VÍCHA, O. (2003b): Česká republika a antarktický smluvní systém. In: Časopis České právo životního prostředí, 10, č. 4, s. 17–46.

Popište objevování jižních polárních oblastí.

V odpovědích použijte alespoň 5 probraných anglických výrazů.

Kdo jako první stanul na jižním pólu a kdy ?

Které státy stály u zrodu smlouvy o Antarktidě ?

Co smlouva o Antarktidě definuje ?

Jaké Země mají v Antarktidě svůj sektor ?

Jaký j vztah ČR k Antarktidě ?